

ПШЕМИСЛАВ ЧАПЛИНСКИ

НАШАТА ПО-ГОЛЯМА РОДИНА

Анджей Сташук си изработи собствен литературен жанр – дневник на скитника, есе на бродяга. Пътешествията зависят от капризите му, а размишлението им придава сбитост. Тук не е важно описанието на местата, а размислите след пътуването, когато се задвижват паметта и въображението.(...) Сташук третира Централна Европа като наша по-голяма родина. Родина, която е под заплаха...

ОБЕДИНИТЕЛНИТЕ МИТОВЕ

Когато започваше процесът на обединяване на Европа, се появиха три съпътстващи го мита. Първият гласеше, че континентът ще стане едно цяло в административно отношение и като културна многочисленост. Европа на малките отечества трябваше да се превърне в пространство, в което през деня всички ние ще се занимаваме с маркетинг и франчайзинг¹, а пък през следобедите и уикендите ще поддържаме местните си традиции.

Вторият мит гласеше, че Западна Европа може много да ни даде, но също така и много да спечели от нас – в замяна на развитите технологии и опитните специалисти ние ще допринесем за общото благо със своята душевност. Размяната ще бъде справедлива, несъразмерността на даровете няма да унижи никого. Ще настъпи историческо изравняване – ние ще си възвърнем мястото

ПШЕМИСЛАВ ЧАПЛИНСКИ (1962) е литературен критик, професор в познанския университет „Адам Мицкевич“, лауреат на редица национални литературни награди. Изследователските му интереси са предимно в областта на съвременната полска проза. Предложеното есе *Нашата по-голяма родина* е публикувано в „Газета виборча“ („Gazeta Wyborcza“), 10.X.2006, с.16.

¹ Франчайзинг (англ. franchising) – договаряне на условията за съвместна дейност между фирмите и дилъра. – Б. р.

в мощната структура, а пък Западът ще си спомни за стойността на вярата и значимостта на метафизичните връзки. Модерността срещу традицията.

Третият мит гласеше, че диспропорцията между Запада и Изтока не е чак толкова значителна. Защото освен „духовен принос“ нашата цивилизация има и значителни културни придобивки – архитектура, определен тип обществена организация, републиканския (малко анархистичен) модел на участие на индивида в социалния живот, междуличностните отношения. Истината за нашата част от Европа се съдържа в духовните столици – Львов, Прага, Будапеща или Краков – а не в опустошенията, оставени от реалния социализъм.

ТРИ ПЪТИ НЕ

(...) Сташук пише, че „истината за Централна Европа, доколкото съществува, проличава не в духовните столици, а в провинцията. Там, по местата, за които никой не е чувал, в пространствата на „постиндустриалния бардак“², се разпростира истината за нашия живот. Това е истината за вечния разпад. Западът от самото начало е създавал вечни неща, докато на Изток независимо от полаганите усилия винаги всичко е било подвластно на закона на изчезването: „гниещите вишки из запустелите места“, „велосипедистите, крачещи край своите ръждясаки колелета“, страните, които водят „своите недотам реалистични жития извън главното течение на историята и събитията“. Поражение и изчезване. Материята на нашата история е баластра. А това, че навираме нашите великолепни градове или други цивилизационни придобивки под носа на Запада, се дължи на комплексите ни.

Второ. Сташук казва, че движението е еднопосочно – от Запада ние очакваме пари, Западът от нас не иска нищо. Не само защото по-богатите изглеждат сити и високомерни, следователно незаинтересовани от приемането на каквото и да било, но също така и затова, че ние не се опитваме да им дадем нещо. Ние, които „никога не успяваме да приемем себе си такива, каквито сме“, се чувстваме емигранти в собствената си страна и затова мечтаем да сме някой друг някъде другаде.

Трето. Сташук ни уверява, че между модерност и традиция не съществуват компромиси – модернизацията не приема традицията, а запазването на локалната идентичност не допуска нововъдения. Затова за Сташук идеалът за отношение към историята е въплътен от европейските „първобитни и скитнически народи“. Първите, например планинците, столетия наред не променят нищо, защото живеят в напълно устойчиви спрямо новостите в нашето съвремие условия („столетия наред словашките, полските, украинските и румънските овчари почти не са се променяли“). Вторите, циганите, са обект на изключителен интерес от страна на писателя. Тази номадска общност от шестстотин години насам

² Цитатите в статията са от последната книга на Анджей Сташук *Fado* (*Fado*, 2006), която представлява сборник с есета за Европа „second hand“. – Б. пр.

кръстосва континента, отнасяйки се към европейската култура като към сбор от полезни или интересни, но никога важни неща. Те продължават да са безразлични към постиженията на народите, сред които живеят. Многохилядната история на нашата цивилизация те третираат „най-много като източник на печалба и място за катун“.

Циганите – омаловажавани, гонени – са просъществували. А пък ние, жадуващите да пуснем котва в историята на Европа, изобщо не можем да сме сигурни в своето бъдеще.

КРАЯТ НА ИСТОРИЯТА

Специалистите по древногръцка история – Вернан, Наке³ – пишат, че около VIII в. пр.н.е. започва процес на преход от обществото на даровете към обществото на сметките. Основна черта на първото е било култивирането на жертвоприношението, безпродуктивната деструкция. Второто се стреми нищо да не прави без пари и без необходимост.

Когато чета Сташук, оставам с впечатление, че той описва финалната фаза на това явление. Три хиляди години по-късно Европа вече не се дели на империя и всичко останало, а иска да се преобразува в една цяла империя. За целта тя се нуждае от перфектни икономически правила и не може да си позволи да запази своята „прокълната част“ – тази частица на нашето материално благосъстояние, което самите ние би следвало да ѝ поднасяме в жертва, в знак, че някога ще върнем всичко това на небитието. Икономиката на дара бива изтласкана от икономиката на размяната. Според схващането на Сташук това е безусловна, апокалиптична и дяволска анексия: „В света, който предстои, малко неща ще ни принадлежат изцяло. Повечето от тях ще бъдат подвластни на законите на икономиката (...). Вероятно дори чувствата ще станат предмет на търговска размяна. Ще може да се купува обич и да се продава омраза в невиджани досега размери.“

Следователно обединението на Европа става за сметка на непазарните стойности: безкористността, мечтателството, съзнанието за съществуването на животинско начало у човека и преди всичко на метафизична връзка със смъртта. Основната загуба става самата загуба като устойчива съставна част на съзнанието, форма на духовността, изградена върху приемането на преходността. Бъдещето на Европа писателят вижда като време на духовно опустошаване. Ръждясването, мухлясването, гниенето, разпадът, преходността – разбирали не само като материални процеси, а най-вече като метафизични явления, са елиминирани от „пространството на сметките, от областта на сметкаджийството.“

И така Сташук се явява като истински, неподправен и заслужаващ сериозно отношение предвестник на апокалипсиса на модерния свят. Той предвещава бавна гибел на европейската духовност, която ще настъпва

³ Жан-Пиер Вернан (1914–2007) и Пиер Видал-Наке (1930–2006) – изтъкнати френски изследователи на античността. – Б. р.

толкова по-бързо, колкото по-чувствително ще расте БВП⁴ на новите и старите членове на Евросъюза, а също така колкото по-умело Европа ще решава практическите обществени проблеми.

Единствената утеха в тази визия идва от тоталността на унищожението: „Нашите отечества, нашите страни ще изчезнат като духовни и културни отправни точки. Ще изчезне Полша, ще изчезне Италия, ще изчезне Франция. (...) Ще остане Фиат, Кока-кола, Майкрософт, Найк и Джони Уокър. (...) Много е възможно по този начин Западът най-сетне да се обедини с Изтока. В края на краищата безпризорността на духовните емигранти ще се окаже общият дом“. Сташук предвещава края на културата, в която съзнанието за разпада – в екзистенциалния, а следователно и в икономическия смисъл – е условие за съхраняване на паметта за това, че сме смъртни и че някога ще трябва да върнем себе си като цяло и без остатък.

ЕЗИЧНИКЪТ

(...) Съгласен съм с автора, когато търси реторика на съпротивлението срещу модерността и подсеца за липсата на справедливост за „отхвърлените части“ на Европа. Когато разглежда Европа според други, не само модерни ценности.

В прочита не ми пречат нито честите повторения, нито липсата на конкретност на описанията. Повторенията ми се струват силната страна на това творчество, а слабо заявената оригиналност на представяните пейзажи е резултат от съзнателната стратегия на писателя, който разглежда Централна Европа като сбор от приличащи си места.

Проблемите за мен са по-скоро свързани със самия начин на конструиране на представата за пълзящия апокалипсис. Надарен с въображение, по-силно от способността му да наблюдава, авторът се опира на прости разграничения: Запад – Център, материално – духовно, модерно – традиция. Ако приемем тази визия, ще се окаже, че противно на аргументацията на автора дясната страна на съпоставянето е твърде оскъдна.

Защото писателят възхвалява не толкова културата на Централна Европа, колкото сарматската душевност. Именно нея той открива у румънците, поляците, чехите или словациите: слабата обществена ангажираност (писателят нарича това „отдалечена общност“), повърхностната вяра и разгърнатата церемониалност, пренебрегването на преходното и – от друга страна – охотната пищност, свеждаща материалната цивилизация до сбор от лъскави дрънкулки, индивидуализъм и склонност към подражание на модерните чужди образци, недоверие към романа и интерес към анекдота...

Поради това Сташук се явява като езичник – в неговото виждане културата на Централна Европа е била едва докосната от идеята за спасението, без да я усвои докрай. *Мemento мори* в тази част на Европа е разбирано съвсем буквално – като тоталност на смъртта, като неин действителен

⁴ БВП – брутен вътрешен продукт. – Б. пр.

триумф. Следователно описаните от него общности са запазили своя езически характер, те са доблестни, защото не се нуждаят от есхатологична надежда, приемайки тленното разлагане като ненарушима истина за битието. Пазителят на безсмъртието тук не е кръстът, а човешката памет.

Това обаче означава, че според писателя християнството, разбираемо като вяра в непреходността на смъртта, остава извън нашето културно наследство. Също така той не се занимава с наследството на централноевропейския рационализъм, формите на гражданската общественост, отношението към Другия и Чуждия... От културата избира варианта на меланхоличния сарматизъм.

Визията на Сташук обаче е колкото екстазна, толкова и проблематична. Игнорирането на съществени компоненти на нашата култура улеснява автора в създаването на изкуствени разделения и същевременно му дава възможност да сакрализира собствената си култура, да създаде своего рода иконостас, върху който се вижда странна „тъжна, невзрачна, красива и безнадеждна, отчайваща и до болка банална, възвишена и комична, сива като полска мишка и мръсносива като дъжда, печално обикновена, страна, която на Задушница получава нещо подобно на благодат, а също така опрощение на всичките прегрешения“.

Актът на свръхбожествяване, което няма нужда от Бог, позволява по-добре да се види похватът, с който си е послужил писателят. И така след прочита на книгата никой не бива да се съмнява, че трябва да избере Централна, а не Западна Европа. Дори повече, трябва да я приемем изцяло – без правото да спорим с нея или да модифицираме нейното съдържание.

НА РЪБА

Проблемът е в това, че културата на Централна Европа, доколкото съществува, е променлива, нееднородна и много по-богата. Като я представя за бедно, но неподлежащо на уговорки творение, писателят, описвайки нашенеца, довежда езика до самия ръб на невъзможността да бъде дефиниран и до отчаяние, разголвайки неговото безсилие.

Ако обаче в тази култура, което вероятно авторът би бил склонен да признае, има място за смях, тогава заедно с него съществува и стимул за промяна на този език. Иначе бихме могли да помислим, че всичко, от което се нуждае нашата култура, е да пазим границите между Запада и Центъра, за да останат те непропускливи. Бихме могли също така да предположим, че точното възпроизвеждане на родните образци ще ни предпази от каквато и да било модернизация. Докато, „за да бъдем по-големи от миналото“, означава, както аз го разбирам, да разширяваме Центъра – а условието за това е да признаем разпадането на едни и създаването на нови форми на култура. Без такова признаване в Центъра може да се окаже тясно.

Превод от полски: **Данута Найденова**